

Լ. Բ.

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹԵԱՍԱԿԱՆ

Ե. ՏՄՐԻ

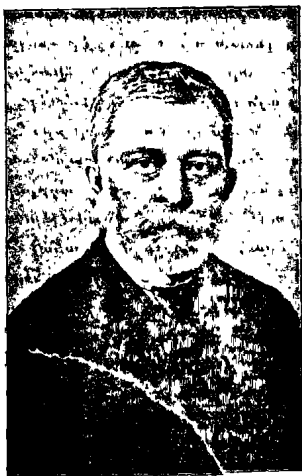
ՅՈՒՆԻՈՒԱՐ

ԹԻՒ 1

ԴԵՄՔԵՐ

ՄԱՍՍԱԹԻԱ ԳԱՐԱԳԱՀԱՆ

Մատաթիա Դարագաչեան, որուն մահը կը
հաղորդեն Պոլսոյ Թերթերը, մտաւորապէս

արգէն քանի մը տարիէ ի վեր պաշարած էր
ապրելէ իր մահը այն կրկնապէս ցաւալի
ապէսքներէն չէ որոնք կը չբացնեն հանրո-

զուտ միտք մը՝ երբ կարող էր երկայն ատեն իր
դեռ վառ ու գործօն լոյսը արձակել շրջակայ
մարդկութեան վրայ, այլ այն երջանիկ ու
տրամաբանական մահերէն մին որոնք կուգան
հանդարտօրէն փակել կեանք մը որ տուած
է ամէն ինչ որ ունէր տալու եւ որուն այլ
եւս ուրիշ բան չի մնար բայց եթէ հանգիւ
յաւերժական անկողինն քաղցրութեանը մէջ
Դարագաչեան մը միայն շատոնց ի վեր զազ-
րած էր արտադրել, այլ եւ այս վերջին Յ.Ա.
տարուան միջոցին իր մտաւոր ուժը,
իր բովանդակ դիտակցութիւնն իսկ կորսն-
ցուցած, մեքենական տարտամ կենդանութիւն
մը լոկ կը քաշկրտէր։ Վայրկեանը որ զինքը
այդ պլուլուն լուսառտուերէն փոխադրեր է բա-
ցարձակ խաւարին մէջ, ցաւ պատճառելու
բնոյթ չունի ինքնին։ Այդ ցաւը մենք զգա-
ցինք այն պահուն երբ վարպետին միտքը իր
վերջին կայծն արձակելով մարեցաւ, թողլով
միայն պաղ եւ անկենդան ապակին կանթեղին,
որ այլեւս ինքնին ջինջ կը ներկայացնէր
բայց եթէ անլոյս ու բուականը երբեմնի ջա-
հին։

Ինչ որ կը զգանք այս լուրին հանդէպ, եր-
կուղած պատկառանքի, հիացական խանդա-
ղատանքի այն ամփոփումն է զոր մարդ կ'ա-
նհնայ մեծ կեանքի մը համայնական պատկերն
աչքին արջեւ բերելով այս ֆիլիքական մահը
առիթ մը կը ստեղծէ որպէս զի ներքնօրէն

քննենք ինչ որ եղած էւ եւ ինչ որ Երած էր
այն գործիչը որմէ այլ եւս ուրիշ բան չի
մնար բայց եթէ իր գործը, որուն զէմ Մտեր
անդոր է :

Գարագաշան շատ կայեւոր տեղ մը կը
բռնէ հայ բանասիրութեան մէջ — ասոր յայտա-
նի է ամենուն , եւ ամենէն տնխոր ընդու-
նում եւ ճանչցում եւ կողմում բլլայով վի-
եննայի Միտթարեանց տան մէջ՝ որուն ամե-
նէն հեղինակաւոր անդամներն մին եղաւ ա-
տեն մը , մարդում՝ Նոր գիտութեան
կուռ միտաներովը զոր այդ Տունը առաջինը
եղաւ ընդգրկող եւ մեր մէջ տարածող, Գարա-
գաշեան , Գաթրեանի , Այանեանի , ինչպէս եւ
Քերբէր Պատկանեանի հետ — որ թէեւ ոչ Միտ-
թարեան , մեր վիեննական գիտուններուն
հետ կը բաժնէ այդ ուղղութեան առաջինը
գրկողի պարծանքը : — Իր բովանդակ գործու-
նէութեան մէջ առաջնորդուեցաւ սա միակ ա-
մուր ու մարտի համագումակն թէ գիտական
աշխատութեանց մէջ ճշմարտութեան անկեղծ
ու պարկեշտ հետ սխտղումն ուրիշ մասնագու-
թիւն կարելի եւ Ներելի չէ ունենալ եւ թէ
այդ տիրական մասնագութեանը անհրաժեշտ է
զոհել զուտ զղացման մոլորեցուցիչ մղումնե-
րը՝ որքան ալ ազնիւ ու գեղեցիկ ըլլան :

Ինքն է որ Միտթարեան տան մէջ գտնուած
միջոցին , Գաթրեանի հետ կատարեց ոսկե-
գրեան հայերէնի սահմանումին կարեւոր
գրեալը, եւ յետոյ զայն բացատրեց իր ճեկա-
րակիր ուսմանց սիրուն գործին մէջ : Միա-
բանութեան հետախույն ետքը, Գարագաշեան
վերլուծական սիեւտոյն մեթաֆոր կիրարկեց
ուրիշ նիւթի մը, ի լոյս ընծայելով իր Վիեննա-
կան Հայոց պատմութեան» առաջին հատորը ,
որուն մէջ, Գաթրեանին յետոյ որ արդէն
սկսած էր մեր անցեալ կիսմիջին քառասուն
ազնամուղջին մէջ ճշմարտախոյ լապտերը
ստեղծելու լույսը ճից մը երեւան կը հաներ

— ճից մը որ երեւոյական բանասիրութեան
ալ զնանատուած է, — մեր պատմութեան մէջ
չիտակը սխալէն զատելու : Մեր հասարակու-
թիւնը , աւանդութիւններու գեղ շատ սերտ
կապուած , իր սրտին հանելի եղող սուտերը
ճշմարտութեան նախընտրող, շատ գէշ ընդու-
նելութիւն մ'ըրաւ այդ գործին , արթալիզ
մը հայնոյց մը , գրեթէ ազգադաւ , որ նկա-
տուեցաւ Գարագաշեան . ու այդ առաջին հա-
տորին յաջորդները երկայն առնէ չկրցան
երեւալ , իր կիսմիջին վերջին չբնանին է որ
Թիֆլիզի Հրատարակչական Ընկերութեան
չորհուրէ անոնք լոյս տեսան . բայց այդ վեր-
ջին երեւր հատորները , գրուած այնպիսի ա-
տեն մը երբ Գարագաշեանի միտքը արդէն
յոգնութեան նշաններ ցոյց կուտար , առաջի-
նին արժէքը չուէին՝ թէպէտ նոյն ուղղու-
թեամբ են յղացուած եւ չանկան մասեր կը
պարունակեն :

Կարելի է ըսել թէ Գարագաշեանի բանա-
սիրական գործունէութեան լիակատար փըթ-
թումին համար իր վիեննայի միաբանութեան
զատուիլը վնասակար եղաւ , իր ապրուստը
ճարելու համար Գարագաշեան յանձն տուաւ
կատարել այնպիսի աշխատութիւններ որոնք
անարժան են ճշմարիտ գիտունի մը : Գաթրե-
անի գրաւճառանցոյն հետ պայմանագրուե-
լով , պատրաստեց կարգ մը դասագրքեր , (Աշ-
խարհագրութիւն , Ս . Դրոց պատմութիւն , եւն .)
որոնցմէ միայն իր գրաբարի քերականութիւն
ներն են որ արժէք մ'ունեն , կանոնաւոր ու
յոտակ մեթոտով մը յորինուած՝ գրաբարը
հիմնովին գրացող անձ մը (թէպէտ անոնք պլ
ուրին թիւրքիւն մը , այն էր միայն Միտ-
րոպեան հայերէնը կ'ուսուցանեն , մինչ մեր
արդի սերունդները՝ երբ ինչ հայերէնը կ'ու-
սանին՝ պէտք է որ գրաբարին յաջորդաբար
ստացած բոլոր ձեւերուն վրայ ալ զազափար
ուրինան , քանի որ նախնաց գործերը կարգա-
լու եւ ուսումնասիրելու՝ եւ ոչ թէ գրելու՝
համար է , որ մեր օրերու մէջ պէտք է ինչ
հայերէնը ուսանիլ) : Պոյսոյ հայ թատրոնին

կենդանութեան շրջանին Գարազայեան թարգմանած է կարգ մը խաղեր՝ ոչ այնքան դեղատուեստական գործ մը կատարելու որքան զրամ յատկելու համար. վերջապէս երկայն տարիներ Պայտլ Հաուզի հրատարակած Վիւտաերկրանաթերթի աշխատակցած է թարգմանական յօդուածներով, որոնք փարսախներով հետու էին իր ճիղէն, եւ իր համոզուած նախապաշտանաստուածի սկզբունքներէն։ Այդ բոլոր աշխատութիւնները, ինչպէս եւ իր քաղաքիւ զտները զպրոցներու եւ ընտանիքներու մէջ, իրեն շահեցուցած են շատ աւելի զրամքան թերեւս ամեն ինչ որ շահած են բոլոր հայ գրադէաններն ու գիտունները մէկանց՝ իրենց զուտ մտաւորական արտադրութիւններով։ Պ. Գուրգէն որ մօտէն ճանչցած է Գարազայեանը, Պոլսոյ Վաղիկահին մէջ կը գրէ թէ Գարազայեան յաջողած էր մինչեւ 15000 ոսկի դիզել, — զուտ գործ մեր կոկողալիդ աշխուշութեան իսկ չունին միշտ ւ Հոտ, Գարազայեանի մէկ թերթի թիւնն է որ յայտ կուգայ. գրամաւէր ու կծի էր «Գրեական պատմութեան» հեղինակը (ինչպէս որ Պ. Գուրգէն ալ կը հաստատէ մանրամասնութիւններով)։ Իր ապրուստը ճարելու համար չէ միայն որ յանձն առած էր այդ մեքենական աշխատութիւնները, որոնց մէջ բարձր ու անկախ միտք մը պէտք չէ ինքզինքը լըզրձէ. զրամ «գրեկու» համար էր միանգամայն. եւ կրցած է ալ զիզել, որովհետեւ շատ չահելով հանդերձ (մասնաւոր Վեհաբարբի աշխատակցութեանն որ լիառատ կը վարձատրուէր) չափազանց քիչ կը ծախսէր՝ գրեթէ ազգատի մը պէս ապրելով։ Այդ խաղը զուտարէն գէթ մաս մը հոտարային գործի մը յատկացնելու, Հայոց մատուր կեանքը զարգացնող ձեռնարկի մը աջակցելու զազափարը երբեք չէ ունեցած, զազափար որ այնքան հաճելի պէտք է ըլլար մտաւորականի մը համար։ Արդէն, աշխիթ ծառայած է այդ հարստութիւնը, ոչ իսկ իր ծերութեան օրերուն իրեն նեցուկ ըլլալու, ըստ Պ. Գուրգէնի, այդ բոլոր կու-

տակուած ոսկիները հալած են ռարիշերու ձեռքին մէջ, հաւանականաբար այն անհետու որոնց քով ի պահ էին զրուած։ Բուն ցաւաւ ինչ այս ամենուն մէջ, այն է որ Գարազայեան, իր ժամանակին մեծագոյն մասը փնայցընելով այդ անարժէք աշխատութեանց մէջ, չէ կրցած արտադրել ամէն ինչ՝ որ իր միտքը կարող էր ապա իբր գիտուն ւ ժամանակի կուրուստէն զատ, այդ աշխատութիւնները անշուշտ վնասած են, — անոնք միշտ կը վնասեն — իր մտաւոր կարողութեանց անայլայլ եւ բարձր մնալուն. եւ իր հոսկ տարիներուն մտաւոր բացարձակ խոնջեցող, որ իր վերջին արտադրութիւններուն մէջ արդէն բաւական զգալի է, — ստոր կրնայ վերադրուիլ վաճառի կապուած մնալով Գարազայեան զուտ մտաւորական կեանք մը պիտի ունենար եւ իր բաւարարական գործը աւելի ընդարձակ, աւելի խորունկ եւ աւելի կատարելով պիտի ըլլար անշուշտ ւ Եւրոպիայ, իր ամենէն կատարելարտագրութիւնը սեկաբաղիր Ուսմանցուն է, իր միտքական շրջանին մէջ գրուած։

Մտաւորական գործունէութեան զանազան ճիւղերու վրայ խորհրդածութեանց շարք մըն է այս գիրքը, ամուր լայն հմտութեան, կուռ ու յոռակ տրամաբանութեամբ յորինուած, լեզուէ, իզնիկեան լեզուին վրայ կադապարուած, չունի անոր երաժշտութիւնն ու անօրինակելի շնորհ, բայց պարզութեան, որու չութեան յատկութիւններ կան հոն որ պէտք չէ անտեսուին. ոճը զուրկ է փայլէ, բայց պայծառ, կոկիկ ու ժուժկալ շինուածք մ'ունի, մտածումով առիւ եւ ամէն աւելորդութեան հազուադէպ մեր ճոռոմ արեւելցիականութեան մէջ, Լեզուին պատճառաւ մեր հասարակութեան մեծագոյն մասին անմախթ մնացած այդ գործը, եթէ թարգմանուի աշխարհաբարի (եւ այդ բանն ընելով Վիեննայի Միլիթարիաններ իրենց նախկին ընկերով յիշատակին շատ սիրուն ծառայութիւն մը պիտի մատուցած ըլլային), մեր ուսանողներու համար օգտակար

բնթերցում մը պիտի կազմէր՝ դադարաւորեալ տպին ու իմաստիւր . մտածմանց պաշտառութեամբ . բը . հմտութեան ամբողջութեամբ . ու ոճին ու ժեղ պարպութեամբ :

Այս յիշուած գործերէն զատ , Գարագաշ-
եան ունի նաեւ կարգ մը երկրորդական ար-
տաքրտ թիւներ , Գոսպէի ձեռք գտնուող
եղերական պատմութեան թարգմանութեան
թիւնը սակեղարեան լեզուով , կատարուած իր
եւ Գալիլէական կողմէ , խոյն Թաւրիսի «Ան-
գագոս կրօնիցի» տաճարէն թարգմանութեան
նախնական թիւնը , կատարուած իր
եւ Գալիլէական ճարտարապետութեան , եւրոպական
հեղինակներու նմանողութեամբ գրուած՝ «Ոս-
կեղանքեան գրադարով , Լաֆոնթիէի առական-
րուն թարգմանութեան» միջոց մեծարարեան
հայերէնով : շատ մը բանասիրական յօդուած-
ներ Պոլսական աշխատք թիւներու մէջ , ու
մասնաւորապէս «Ընդհանրական գրադար-
եան» մէջ , որ լոյս տեսաւ 1886-ին 1888՝ իր եւ
Պ Գոլիգէի անտրիւնութեամբ եւ աշխատակ-
ցութեամբ :

Գարագաշեան , զի բնական , մեծ գիւմունե-
ցած է Պալպլ Լատիկի վարչութեան նախա-
նորութեամբ Լատիկի Լատիկի նախնական
թարգմանութեան՝ երազական բնագրին եւ
յայտական թարգմանութեան հետ քաղաքա-
մասը՝ սքանչելի Լատիկականութեան գործին
մէջ : Ինչ որ շատեալն է այս բոլորին մէջ , այս
վերջին աշխատութեանն է , ինչպէս եւ իր յո-
ղածանկերու շարքը (որոնք հասարակ մը մէջ
ամփոփուած՝ մեր բանասիրական գրականու-
թիւնը պիտի ճոխացնէին բնթերցման եւ ու-
սումնասիրութեան ալ մասին պիտի մը) «Ան-
թուստ ճարտասանութեան» գաղափարը մըն
է , առանց ունէ ինքնուրոյն նշանակութեան ,
Թարգմանութեանը գործն եւ ալ իր բանա-
սիրի մը քան արեւմտական մը . ու Լաֆոն-
թիւնի առականութեան սակեղարեան գրադարի
վերածում մը՝ բացի բաւական թարգմանութեան
մասնութեան սխալներէ՝ արտեստագիտական
տեսլ մըն է ինքնին . որովհետեւ ինչպէս

գործ մը որ գրադարով չէր կրնար թարգմա-
նուիլ , այն ալ Լաֆոնթիւնի Առականութեան է :

* *

Անոնք որ ձեռնհաս են , պիտի յիշեն Գա-
րագաշեանի գրուող գրական գործը , եւ պիտի
ցոյց տան ինչ որ անոր մէջ կայ ճիշդ ու
անճիշդ . պատմական ու բանասիրական աշ-
խատութեան մէջ , ոչ ոք կրնայ յաւակնիլ
վերջնական ճշմարտութեանը գտած բոլորու .
Մոմսէի պէս հակառակ անգամ իր կենսական
վերջերը ինքն իսկ նկատեց իր տեսութեան
նկատման ուսման անճշտութիւնը՝ նորանոր իր-
դութեանց յաշտութեամբ : Բայց աղպիսի
աշխատութեան մէջ կայ բան մը որ անկո-
րուստ է եւ միշտ գեղեցիկ ու կենդանի , առի
ճշմարտութեան անվերապահ , անկեղծ , բոլոր-
աշխատէր ու ամենագոյն սերունդ , եւ Գարա-
գաշեան՝ իր զուտ գիտական աշխատութեան
մէջ՝ առիլ էր այդ «իրոք» :

Իր գործին ամբողջութեամբ մէջ կը գրա-
նուի թիւներ , ինչ որ տեսանելի է նոյն իսկ
ոչ-մասնագէտներուն համար . այդ թիւներ , թիւնը
որ իր մէջ յատկութեամբ իսկականութեան
չափազանցութեան կը ծնի , այն «տարամբ»
պատուով , որ ուրեքն էր սակեղարեան
գրադարին եւ որ զինքն սխալներու առաջ-
նորդած է թէ՛ ոչ-սակեղարեան գրադար գրա-
կանութեան եւ թէ՛ մերտեայ աշխատեալ-
բնի նկատմամբ : Մեծարարեան հայերէնի գե-
ղեցիկ եւ անմահ գիւտին յետոյ , Գարագաշ-
եան աշխատեալներուստացած միացած է ալ իր
զուրն եւ զայն ալ տալով չըմանին մէջ , ար-
համարեւելով ամեն ինչ որ կար անկից դուրս՝
թէ՛ լեզուի եւ թէ՛ նոյն իսկ պատմու-
թեան տեսակէտով . իր այդ մասաւոր արտա-
գրութեանը շնորհած է իր կենսական վերջին
վերջին մէջ մասնական . հին «Մասնականութեան»
մէջ իրմ կարողացած եւ յօդուածներ որոնք
նկատելի ու մտքով (այսինքն անխառն) աշխար-

հարարով ևն դրուած . բայց զբարբախն համար ունեցած իր պաշտամունքը զինքը հետզհետէ մզած է ոչ միայն ոչ-տոկեղարեան լեզուին ու գրականութեան նկատմամբ տարօրինապէս անարդար ու անճիշդ քամահարանքի մը, այլ և աշխարհաբարի ապագային և կողմութեանը վրայ ամենաթիւր ըմբոսնումի մը . և եթէ ոսկեղարեան պրաբարի մասին իր տեսութեանց ինչպէս և պատմական քննութեանց մեթոսին մէջ համախոհ մնացած է միշտ վիճանայի Մխիթարեան տան՝ հետո՛ր ուրուն զաւակն էր, աշխարհաբարի հարցին մէջ հեռացած է այդ տան ուղղութեանէն որ՝ Այսնեանի մը մաղիս-տրական աշխատութեամբը կերտուած՝ ճիշդ էր ։ Գարապաշեան եղած է մին անոնցմէ որոնք չեն ըմբռնած թէ զբարբախ իր պաշտօնը կատարած , իր կեանքին շրջանը աւարտած , և այլևս շատոնց դադարած է կենդանի՝ գործիք մ'ըլլալէ մտաւոր արտայայտութեան , և որ իրենց գրաբարամոլութեան հրայրքէն զինովացած , ոչ միայն չեն հասցցած աշխարհաբարին տրամաբանական , տիրական , անվիճելի անհրաժեշտութիւնը իբր արգի ձայնութեան լեզու , այլ անոր ընդունուողն հրապոյրը , անոր կենդանի և նոր շնորհը , անոր թեթեւ ու գոյտը աղաբութիւնը չկրնալով նկատել՝ զայն արամարած են իբր դոհնիկ , տկար ու ալանդակ վիժուկ մը , և զարմանալին այն է որ այդպէս մտածողները այս անխնայ տարամարմանքը ունեցած են , ոչ այն շրջանին երբ տանկերէն բառերով խոնդուած , տանկական քերականութեամբ ծամածռուած , իրօք տգեղ էր ան ու զձեռն , այլ այն շրջանին երբ տարդէն Մխաքեաններ , Գրեգոր Օտեաններ , Պէշեկ-թաշեաններ զայն յղկած , մաքրած , կոխած և հասցուցած էին զմայլելի գեղեցիկութեան մը . բայց այդ խուսքը կ'անգոսնէր աշխարհաբարը , պարզապէս օրով հետու ան ճանաչելի չէր պրաբարին . և ատոնց նպատակն էր աշխարհաբարը հետզհետէ զբարբախի ձեւերով ողորդելով՝ զայն օր մը նոյնացնել զբարբախն հետ ։ Այդ չուկէտէն մեկնելով է որ Գարապաշեան

կրցած է իր Վիշնական պատմութիւնը գրել ալանդակ լեզուով մը , որուն մէջ՝ ամենով կարելի է գտնել երկակնցաղ Գրաշնոր , որոնք Այսնեանի Վարձակապարկը կը յիշեցնեն ։ Այդ ուղղութիւնը ընդգրկեցին շատեր Գարապաշեանի հետ , և այդ շատերուն մէջ էին զրգաղաբար Վենեստիկ Մխիթարեանք ալ , ինչպէս և Պոլսոյ գրողներէն անոնք՝ ընդհանրապէս՝ որ կը կարծէին թէ մտածմանց աղքատութիւնը կարելի էր զարաբարի մեռած ծիրանին տուել կամ նուազ յաջողութեամբ կարկտուած կտորուանքներու տակ պարսկիւ և Աշխարհաբարին հաւատարիմ մնացին՝ Վիշնայի Մխիթարեանները , և Պոլսոյ գրողներէն անոնք որ զիրենք կարող կը զգային կենդանի գրականութիւն մը արտադրելու և . ասոր համար կենդանի լեզու մը միայն կ'ուզէին գործածել ։ Եւ հարկ եղաւ որ տարիներով իրենց պայքարը մղէին աշխարհաբարի կուսակից-ները գրաբարեաններուն դէմ , մինչև որ վերջնական յաջողութեամբ տարին ։ Գարապաշեան մեծ բաժին մը ունի աշխարհաբարի բնական զարգացման ընթացքին այդ շեղման մէջ . իր գրաբարի քերականութիւնները , — որոնք՝ ինքնին՝ իբր գրաբարի քերականութիւն՝ լաւագոյններն են , — տարածուելով բոլոր զպրոցներուն մէջ , հայերէնի դասին Պլիսաւոր զբաղումը կազմելով , շատ մը սերունդներու միտքը զբարբախով ծանրաբեռնեցին . ու բաւական ատեն տիրեց յարատոց գրութիւն մը , որու համեմատ մեր գաղտնիներուն մէջ սկզբնական կարգիւն մինչև բարձրագոյն կարգերը՝ հայերէնի դասերը կը բաղկանային զբարբախի ուսուցումէն միայն , մինչդեռ աշխարհաբարը կանոնաւոր ու մաքուր կերպով գրելու համար ոչ մէկ գաս տալու պէտք չէին զգար . — մտածելով (ինչ որ բացարձակապէս սխալ է) թէ գրաբար գիտնալը կը բաւէ աշխարհաբար լաւ գրելու համար , Այդ շրջանին է որ Պայպլ-Հաուզի վարչութիւնը , այդ տիրապետող սխալէն վարկուելով , կարծեց թէ Աստուածաշունչի ամեն

նապարզ ու մաքուր աշխարհաբարով թարգմանութիւնը զոր ատենով կատարած է Տր. Կրիսն (և որուն միակ թերութիւնը պրակտիկան) տկարութեանը մէջ է ևւ ոչ թէ լեզուին) անպատշաճ աղեղ լեզուով մէն էր խմբագրուած, եւ հարկ համարեց զիմել Գարագաշեանին որպէս զի զրաբարաստուն աշխարհաբարով վերստին թարգմանէ զայն . Գարագաշեան թարգմանեց իր լեզուովը, բայց այդ թարգմանութիւնը տարածում չտաւ ժողովրդին մէջ (որուն անհասկանալի և անախորժ էր՝ բնականաբար) . ևւ ասկից քանի մը տարի ատաղ, Պայպլ-Հաուզի վարչութիւնը որոշեց նոր թարգմանութիւն մը չհատարակել այսօրուան աշխարհաբարով :

Այդ նոյն սխալին աղեղեղութեամբն է որ գարձեալ Գարագաշեան մղուեցաւ յծաշակ ոսկեղէն գլուխին» ոսկեղաբեան գրաբարով ամսագիրն հրատարակել , ամսագիր մը որ բրածոյի մը տպագրութիւնը ձգեց եւ շուտ անհետացաւ . նոյն սխալին հետեանքովն է վերջապէս որ ձախորպ գաղափարն ունեցաւ ոսկեղաբեան գրաբարով թարգմանել Լաֆօն-թէնի առակները , այսինքն գործ մը որ միմիայն աշխարհաբարով կրնայ թարգմանուիլ , ինչ որ այնքան լաւ հասկցած է Գաբրիէլ Վ. Այվազովսքի . որ Գրիլլովի ստակները թարգմանած է ոչ թէ գրաբար , այլ աշխարհաբար, եւ արտադրած է գործ մը կենդանի ու ամենասիրուն, մինչ Գարագաշեանի թարգմանութիւնը թափառի զգեստ հագած մեռելի մը կը նմանի :

Այս վերագահումները, որոնք Գարագաշեանի զուտ զիտական գործին հետ կապ չունին , պարտաւոր ենք ընել երբ իր ամբողջական գործունէութեան վրայ կը խօսինք , որովհետեւ որքան ալ խսրին ըլլայ մեր յարգանքը այդ մեծ մտքին համար, անոր մասին դատաստան մ'ըրած ատեննիս այդ յարգանքէն պէտք է նախամեծար համարինք յարգանքը շնչմարտութեան , որուն ինքն իսկ իմէ միշտ համաձայն չգտնուեցաւ՝ միշտ յամառօրէն ձգտեցաւ հասնելու :

Գարագաշեան գործած է նաեւ իբրեւուսուցիչ, տարիներով Պոլսոյ դպրոցներուն մէջ, ինչպէս եւ ընտանիքներու մէջ, դասական հայերէնը սորվեցուցած է Աշակերտած ըլլալով իրեն՝ Պոլսոյ Աղպային կեդրոնական Վարժարանին մէջ, ուսուցիչը մօտէն ճանչնալու եւ ներքին մարդուն ալ քանի մը յատկանշական գծերը ուսումնասիրելու առիթն ունեցած եմ Յիշատակը զոր պահած եմ իր ուսուցչի դէմքէն ու տպագրութիւնը զոր մարդը վրաս գործած է այդ դպրոցական յարաբերութեանց մէջ՝ անխառնօրէն գեղեցիկ են , հակառակ անհրաժեշտ վերագահումներուն զոր պէտք է ընել իր ուսուցչական գործունէութեան ալ մասին , ուր, ինչպէս արդէն գրած եմ աւելի առթիւ , իր Մեսրոպեան հայերէնի մոլեռանդութիւնը զինքը կը կուրացնէր հայ լեզուի և գրականութեան եւ նոյն իսկ պատմութեան այն բոլոր մասերուն եւ ձեւերուն համար որոնք Մեսրոպեան չըմանին հետ կապ չունին , եւ երբեք չեմ ճանչցած մարդ մը այնքան խանդավառ որքան այդ զմայելի ձեւերին՝ որուն շարս տարի անընդհատ ունինդրած եմ անխոնջ ու միշտ կրակոտ պաշտամունքի ճառը ոսկեղաբեան գրաբարին ուղղուած : Մեսրոպեան հայերէնը իր ամբողջ կենսութիւնը հրայրքը, իր հոգիին գերագոյն ուրախութիւնը , իր սրտին միակ սիրականքը եղած էր , եւ իր կենսութիւնը վերջին շրջանին՝ երբ մենք զինքը ճանչցանք , այնպիսի շրջանի մը ուր մտաւարական տարփանքները քնականաբար աւելի սեղ կը բռնին մաքուր — մանաւա՛ղ մօտոց մարդոց — սրտին մէջ քա՛ն մարմնեղէն տարփանքները , այդ սէրն ու պաշտամունքը առաւել քան երբեք սաստկացած , զերգոյն սրութեանը հասած ըլլալու էին իր զասերը կը բաղկանային գրեթէ միշտ ոսկեղաբեան հեղինակի մը մէկ կտորին ընթերցումն ու բացատրութիւնն , պէտք էր տեսնել ինչ գուրգուրանքով , ի՜նչ կաթոցին

յուղմունքով, ի՛նչ հնչողական հիմնարկով կը կարգար Նշխարի կամ Աստուածաշունչի կամ Բնականի ձևեր • յաղթական երանութեան փայտ մը կը լուսաւորէր այդ պահուն իր սիրուն ծերունիի գողարկի դէմքը • իր գրասեղանին առջեւ՝ փամ մը ամբողջ՝ ոտքի վրայ կեցած, իր մտքին ու սրտին ամբողջ ուժերը կը թափէր՝ մեզի փոխանցելու համար իր համոզմունքն ու հրապարհը • Այո՛, «ոտքի վրայ» • Կարագաշեան միակ դասաւանդ էր, որ ոտքի վրայ կ'աւանդէր իր դասը, հակառակ մեր բոլոր աղանչներէն, այդ եօթանասունը անցած ծերունիին ու ոչ իսկ մէկ օր մը յանձն չառաւ նստած դասախօսել • Թերեւս իր նախկին քահանայական կեանքին մէջ հոգեկան մնացորդն էր այդ դասը իրեն համար նուիրական արարք մըն էր, իր սէրն ու իր հաւատքը երիտասարդ սերունդներու փոխանցելու սուրբ գործը, զոր պէտք էր յստիկանայ կատարել՝ ինչպէս աղօթք մը կամ քարոզ մը • Այս պէտք էր նաեւ տեսնել այն մտղեղին զայրոյթը որով կը բռնկէր՝ երբ զուտ աշխարհաբար կամ ոչ-տիկեղարեան գրքաւորի վրայ խօսէր ճշգրիտ աշխարհաբար, չինկանեղէն է » կը գրէր • Իր այդ ցատուի վայրկեաններուն մէջ, բառերը զոր կը գործածէր՝ երբեմն տարօրինակօրէն քիչ ոսկեղարեան էին • Բայց ինչ ալ ընէր, ինչ ալ ըսէր, միշտ կը պահէր իր տիպարին ուժեղ դիպեցկութիւնը, այն գեղեցկութիւնը զոր կուտայ աղին ու անշահանգիբ խանդավառութիւնը • Տարօրինակ բան է որ այդ նոյն մարդը • որ այնքան առատաձեռն ու շոտ էր իր դասերուն մէջ, ուր ինքզինքը ամբողջապէս կուտար իր աշակերտներուն, իր մէջ պարունակած ըլլայ դրամասը կծծի մը, բայց, աւա՛ղ մարդոց յաւագոյն իսկ մերթ քառս մըն է հակասութեանց • Ի՛նչ փոյթ սակայն՝ մեզի համար՝ իր հասարակ կեանքի թիրախները • Իր բանասէրի եւ ուսուցչի կեանքին մէջ՝ իր գիրքը մնաց միշտ աղին, անկիւղ, խանդավառ, իր սկզբունքներուն եւ համոզմունքներուն հաւատարմով, ինչպէս հաւատացեալ մ'իր Աս-

տուծոյն • Այս քը իրմէ աւելի պերճախօսարար գրացած է սորվեցնել մեզի աննրթական, գաղափարական, մտաւոր բաներու համար տաւ ծուած սերունդին գեղեցկութիւնը •

ԱՐՇԱԿ ՋՈՂԱՆՆԱՆ

ՇԱՎԱՆ ԶՐԴԵՏ

Պ. Մաքեթր երեւան կը հանէ Շահէ Ջրպետի մէջ շահեկան (եւ հաւանականօրէն անտիպ) գրութիւնը Լիւթրոնի ու Ամսթերտամի Հայոց մասին • Ջրպետի դէմքը բանասիրական աշխարհին արդէն ծանօթ ըլլալով, Պ. Մաքեթր անոր կենսագրութիւնը երկու բառով յիշեցնել բաւ • համարած է Աւետիք չըլլայ սակայն թերեւս աւելցնել հոս քանի մը մանրամասնութիւններ այդ շատ հետաքրքրական անձնաւորութեան մասին որ բանասէրներու շրջանէն դուրս, մեր մէջ՝ գրեթէ անծանօթ է • Կախանձեռնութեան ոգիով, ամէն դժուարութեան յաղթելու ձգտող հոգի կամքով եւ զիւրաքանչիւր մտքով այն Հայերէն մին էր Ջրպետ, որոնք մեր ցեղին պատել կը բերին • Դիւրին չէր գալ Փոքր-Ասիոյ խորին, շատ քիչ ֆրանսերէն գիտնալով ու եւրոպական ու եւ կեդրոնի մէջ կրթուած չըլլալով հանգիստ՝ յաջողիլ Փարիզի նորաստատ արեւելեան լեզուաց վարժարանին մէջ հայերէնի դասը մտցնել եւ ինքզինքն առջ դասին ուսուցիչ կարգել տալ • Իր շնորհիւ — ստարակոյս չկայ որ իր անձնական զիմուհիներով ու ջանքերովն է որ այդ դասը հաստատ հասանաւ • Դպրոցին վարչութիւնը, որովհետեւ այդ միջոցին աղանձապէս Ջրպետն զատ ուրիշ հայալէտ չկար Ֆրանսայի մէջ, — իր շնորհիւ է որ մեր լեզուն ուսուցումը կրցաւ մտնել Փարիզի Արեւելեան լեզուաց վարժարանին յայտագրերին մէջ, վարժարանին հիմնադրութիւնէն (1795) երեք տարի յետոյ (1798), պարսկերէնէն, արաբերէնէն եւ թրքերէնէն տնտիջապէս ետքը, նոր յունարէնէն (1811), աշխարհիկ արաբերէնէն (1820), նոր հնդկերէնէն (1830), չինարէնէն (1843), մայայերէնէն եւ հուսկերէնէն (1844), հայփոնեղէնէն (1864), անուստրալիէն (1868) եւ որոշ սերէնէն (1876), շատ առաջ • Ֆրանսերէն չափազանց քիչ գիտնալուն համար եւ որովհետեւ ուրիշ հայալէտ ալ չկար, 1891ին հայերէնի դասը կը ջնջուէր • Ջրպետ չէ վնասիր, տասը տարի